

BETHLEN GÁBOR ADOMÁNYAI ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN

BORBÉLY ZOLTÁN

Bocskai István szabadságharcától kezdve, az erdélyi fejedelmek a Habsburg ausztriai ágából származó magyar királyok elleni fegyveres felkeléseiben jelentős szerepet játszottak a felső-magyarországi vármegyék és a terület nagybirtokos főnemesei.

Bethlen Gábor 1613-as fejedelmi székhelyfoglalása minden addigiaknál nagyobb oszmán támogatással ment végbe. A választás után a Habsburg-udvar Bethlen fejedelemségét nem ismerte el, sőt, olyan veszélyhelyzetet látott benne, hogy az 1614 nyarán Linzbe összehívott egyetemes rendi gyűlésen a fejedelem elleni katonai fellépést vetették fel. A rendek azonban semmiképpen nem akart Erdély és ez által a török ellen háborút vállalni, így hosszadalmas tárgyalássorozat indult, aminek eredményeként 1615. május 6-án létrejött a nagyszombati megállapodás, amelyben II. Mátyás elismerte Bethlen fejedelemségét és rendezte Erdély és a Magyar Királyság közjogi helyzetét.¹ Eszerint Erdély a Magyar Korona tagja, fejedelme pedig a terület feletti joghatóságot a magyar király jóváhagyásával bírja.

Ez azonban nem jelentette a bécsi udvar belenyugvását Bethlen fejedelemségébe, csupán a nyílt háború megindítása akadt meg a birodalmi rendek ellenállásában. II. Mátyás azonban örömmel támogatta minden mozgolódást a fejedelem ellen, ami Erdélyben a székelyek és a szászok elégedetlenségét, Felső-Magyarországon pedig Homonnai Drugeth György mozgolódását jelentette. Drugeth György személyében Melchior Khlesl megtalálta az ideális trónkövetelőt, akitől hitlevelet is vett, amiben megígértette a főúrral, hogy győzelme esetén a császár nevében fog uralkodni a katolikus egyház egyeduralmával.² Homonnai minden eszközt igyekezett bevetni Bethlen pozíciójának gyengítésére, így a törökök felé is a valóságban kivihetetlen ígéretekkel lépett fel, aminek a végeredménye egy Bethlen számára szorult helyzet és Lippa átadása lett. Ezt igyekezett kihasználni a trónkövetelő és nagyszombati szerződés megszegésére hivatkozva fegyveres támadást indított, ami azonban 1616. november 20-án Dész-

¹ *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés. In: *Századok* 144. (2011/4) 877–915.

² Homonnai mozgalmának eddigi legrészletesebb feldolgozása: *Fraknói Vilmos*: Pázmány Péter és kora. Első kötet (1570–1621). Pest, 1867. 242–253. Valamint a hozzá kapcsolódó források töredéke: *Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez*. Közli: Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* 1881. 401–449.

nél Homonnai vereségével végződött. Bethlen azonban Debrecenig nyomult seregével és a lázadók megbüntetését követelte. A felső-magyarországi rendek részgyűlésének közbeavatkozása és a főurak, elsősorban Rákóczi György közbenjárása akadályozta meg a komolyabb katonai konfliktus kialakulását. Innentől folyamatos és Rákóczival szorosabbnak mondható kapcsolat bontakozott ki a fejedelem és a felső-magyarországiak között, ami alatt nem csak személyeket értek, hanem vármegyei törvényhatóságokat, időszakosan ülésező részgyűléseket (Congregatio Particularis) és a Szepesi Kamarát is.

Ekkortól figyelhető meg, hogy Felső-Magyarország rendjei és főnemesei két pártra szakadtak, ami egyik oldalon a Dóczy András szatmári főkapitány köré gyülekező katolikus királpártiakat tömöríti. Két oszlopos tagja Drugeth György és az arisztokráciába frissen beemelkedett *homo novus* Esterházy Miklós, akiknek ungvári, homonnai és munkácsi uradalmaik a reformáció és az Erdély elleni támadás hídfőállásait képezték. Drugeth György Zemplén és Ung vármegye főispánja, Dóczy András a főkapitányi tiszt mellett szatmári főispán, Esterházy Miklós pedig beregi főispán volt, így céljaik keresztülviteléhez hatékony eszközökkel rendelkeztek a megyei nemességgel szemben. A velük szemben álló párt magját tehát a protestáns megyei nemesség és tehetősebb köznemesség alkotta, az arisztokráciából pedig Rákóczi György volt a legszámottevőbb képviselő. A két párt közti ellentét kezdetben a Homonnai-féle mozgalommal szembeni hozzáállásban nyilvánult meg, ugyanis Homonnai csatlakozásra szólította fel a megyéket és katonai támogatásukat kérte a fejedelem elleni hadjáratban. A rendek elutasítása ekkor azonban még nem Bethlen támogatását jelentette, hanem a katonai konfliktus elkerülésének szándéka vezette őket, mert „... *ha mi a fejedelemre támadnánk és ellene fegyvert fognánk a frigyét a mi részünkről felbontánók és ígyold a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálják és úgy hoznák vissza a mi arcunk elé...sőt mindenek aperte megmondták, hogy a fejedelemnek igaz ügye vagyon.*”³ De a kassai részgyűlés határozatai olyan erélyesen tiltakoztak Drugeth György terveivel szemben, hogy azokat nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A gyűlés összetömörítette Felső-Magyarország társadalmi erejét, ami jóval felülmúlta a Drugeth támogatottságát.⁴

A mindennapos vármegyei csatározások és az egyre agresszívebbé váló katolikus térhódítás azonban egyre közelebb sodorta az ellenállókat Bethlen táborához, amiben a sorsdöntő esemény az 1618. évi pozsonyi országgyűlés lett. II. Mátyás abból a célból hívta össze az országgyűlést, hogy utódául Ferdinánd stájer főherceget válasszák meg és előre felszólították a főispánokat, hogy a

³ Szepesi Laczkó Máté krónikája. In: Erdélyi Történelmi Adatok, III. kötet. Szerkesztette: Mikó Imre. 167. (Továbbiakban ETA III.)

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. (1614–1621) Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1881. 337. (Továbbiakban: EOE VII.)

„kérdés szerencsés megoldására készítsék elő a nemességet”⁵ amihez nagyban hozzájárulhattak az elmúlt évek felső-magyarországi eseményei is.

Az országgyűlésen heves csatározások után megtörtént a választás, aminek szükségessége is az egyik sarkalatos vitapontot adta, ugyanis Esterházy Miklós és Pázmány Péter igyekeztek elérni, hogy választás nélkül fogadják el Ferdinándot, ami a Habsburg-örökösödés elismerését jelentette volna.⁶ Az országgyűlés azonban ezen felül hitlevelet vett tőle az 1608. évi törvények betartására és a vallásszabadság tiszteletben tartására. A koronázás után Forgách Zsigmond nádorrá választása mellett azonban a protestáns nemességnek aggodalomul szolgáló választások is történtek: Homonnai György országbírói és Dóczy András kaszai főkapitányi kinevezése a nádori méltóságra emelkedő Forgách Ferenc helyett.⁷ Ez előrevetítette azt az irányvonalat, ami II. Ferdinánd uralkodását jellemzi. Mátyás 1619. március 20-án bekövetkezett halála után az események ennek megfelelően felgyorsultak. Az 1619. évi országgyűlésen mindössze két főúr vett részt a protestáns táborból, tiltakozásukat pedig un. defenzorok választásával nyomatékosították.⁸ Ezt a vallási színezetű, de politikai töltöttségű intézményt cseh mintára hozták létre.

Az ellentétek végleges fokozódását jól jellemzi Drugeth György által 1619. augusztus 19-ére Terebesre összehívott zempléni megyegyűlés, aminek célja új alispán választása volt. A főispán a gyűlésre minden honnan mozgósította a katolikus nemességet, hogy „...*félelemmel avagy erőszakkal is az ő kívánságára hajtana a nemes vármegyét és a pápista nagyságos Meltih Györgyöt tehetné vice-commessé.*”⁹ A feszült helyzet biztosítására meghívót kapott a gyűlésre Dóczy András főkapitány is, aki haddal jelent meg a terebesi vár előtt, hogy biztosítsa a választás sikerét. A vármegye köznemessége azonban nem volt hajlandó a „*pápista gyűlésbe menni*” és felszólították a főispánt, hogy az ő jelöltjei közül, törvényes módon nevezzen ki alispánt. Erőszakig ugyan nem fajult a helyzet, de a gyűlés eredménytelenül, a választás elhalasztásával oszlott fel.

Nem sokkal ezt követően, augusztus 25-én hosszas előkészületek után megindult Bethlen Gábor erdélyi hadával Gyulafehérvárról. A cseh felkelés ekkor már közel másfél éve folyt, amit Bethlen a magyarországi nagyurak közvetítésével a lehetőségekhez mérten nyomon követett és igyekezett a legmegfelelőbb alkalmat kiválasztani a támadás megindítására. Mindenekelőtt azonban a Porta jóváhagyását kellett megszereznie. Amikor Bethlen megkapta a szultáni jóváha-

⁵ Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György 1593–1648. Budapest, 1893. 127.

⁶ Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. In: A Magyar Nemzet Története. 6. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.

⁷ ETA III. 189.

⁸ Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor. Az átértékelt Bethlen Gábor. Máriabesenyő–Gödöllő, 2008. 113.

⁹ ETA III. 212.

gyását, Rákóczi már kész tervek szerint lendült támadásba és néhány hét alatt a felső-magyarországi események főszereplőjévé vált.

A szervezkedés kezdeti szakaszában először Enyicskére utazott, Széchy Györgyhoz egyeztetésre, majd egyenesen a hajdúkhöz ment, akikkel már ónodi kapitányként korábbi összeköttetései voltak. Faluról-falura végigjárta őket és hitlevelet vett tőlük, amit a megyék hitlevelével együtt elküldött Bethlennek.¹⁰ Mindezt persze úgy kellett szerveznie, hogy ne szúrjon szemet Dóczy András főkapitánynak. Mire a fejedelem Debrecenbe ért, Kassa már megnyitotta kapuit Rákóczi előtt és mivel „*az felföld az egy városra néz teljességgel*”¹¹, gyakorlatilag egész Felső-Magyarország, Munkács kivételével Rákóczi kezén volt és a szeptember 21-ére összehívott részgyűlésen Bethlen előtt hódolt.

Ezen a részgyűlésen a felső-magyarországi rendek „*egyenlő szívből és szabad akarattól... fejünkke, előttünkjárónkká és fő gonviselőkke*”¹² választották Bethlent bizonyos feltételek mellett. Ezek a feltételek leginkább a bécsi béke pontjainak betartatására és az azóta keletkezett sérelmek orvoslására vonatkozott, előtérben a protestánsokat ért sérelmekkel orvoslásával és a hadi nép (a hajdúk és a végváriak) szabályozásával.¹³ Ezzel gyakorlatilag Bethlenre ruházták az uralkodói jogkört, ami lehetővé tette számára a katolikus egyház és a hozzá hűtlenek javainak elkobzását is. Bethlen az első perctől kezdve élt is ezzel a jogkörrel, amit bizonyít, hogy Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében már 1619 júliusától találkozhatunk Bethlen nemesítéseivel és hozzájuk kapcsolódó kisebb birtokadományokkal, de hűtlenségi perekkel és birtokelkobzásokkal is.¹⁴ Ezzel megteremtődött Bethlen fegyveres fellépésének jogalapja, még hozzá a rendek sérelmeinek orvoslása, amiket a *Qerela Hungariae*-ban fogalmazott meg Alvinczi Péter.

Bethlen katonai előrenyomulása szinte akadálytalan volt Alsó-Magyarországon is, amit az év végére teljesen magáénak tudhatott.¹⁵ Bethlen haditerve a nyugati országhatár mielőbbi elérése volt. Ezzel egyrészt nagyobb császári erő benyomulását akarta elkerülni, másrészt pedig igyekezett minél hamarabb előnyös pozíciót felvenni a cseh–morva szövetségesei megsegítésére, amitől ekkor még a cseh korona elnyerését remélte.

Két hadoszlopban, az ország északi részén haladva, valamint a végvárvonall mentén sorra hódoltak be a fejedelem hadvezérei előtt a főurak és várak kapitányai, az év végére pedig teljes Alsó-Magyarország a kezére került. Az előre-

¹⁰ ETA III. 216

¹¹ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1879. 125. (Továbbiakban: Szilágyi, 1879.)

¹² ETA III. 227.

¹³ Uo. 227–229.

¹⁴ Zemplén Vármegye Levéltára. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle Közigazgatásának Iratai. IV. 2001/a 6. kötet. 298.

¹⁵ Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.

nyomulás Bécs előtt tört meg, amiben jelentős szerepet játszott Drugeth György betörése Lengyelországból, aki kozák csapatok segítségével vereséget mért Rákóczi Györgyre a homonnai mezőn 1619. november 21-én, majd a zempléni és hegyaljai területeket kezdte fosztogatni, de nem sokkal később visszatért Lengyelországba.¹⁶ Diverziós akciója azonban rámutatott Felső-Magyarország szerepének kulcsfontosságára katonai téren is, ugyanis az északkeleti országrész elfoglalásával könnyedén elválták volna a fejedelmet Erdélytől. Ezzel megszűnt volna az utánpótlás, ami kezdetben szinte kizárólag Erdély gazdasági és haderejére támaszkodott.

Erdélyben Bethlennek már 1613-as megválasztása óta lehetősége nyílt a feudális állam átszervezésére, ami az 1620-as évek elejére lehetővé tette, hogy Erdély erőforrásaira támaszkodva kapcsolódjon be az Európaivá szélesedő konfliktusba. A nikolsburgi békeség majd további hét vármegyével növelte a közvetlenül Bethlen fennhatósága alá eső területeket, amelyeknek birtoklási feltételei azonban meglehetősen tisztázatlanok maradtak. A problémát ugyanis Bethlen királyi címe jelentette, amiről ugyan le kellett mondania, de a fennhatósága alá eső területeken igyekezett a teljes királyi joghatóságot érvényesíteni élete végéig. A jogalapját mindehhez az első hadjáratának eredményei teremtették meg.

Az 1620 januárjában a pozsonyi országgyűlés már felajánlotta neki a királyságot. Ezt azonban olyan feltételekhez kötötték, ami Bethlen számára elfogadhatatlan volt. Egy nemesi köztársaság eszméjét körvonalazták benne, amiben az ország legfőbb irányító szerve az országgyűlés lett volna, a királynak pedig csak kötelezettségeket biztosított volna.¹⁷ Bethlen akkor nem fogadta el a királyi címet, de mint Magyarország fejedelmének az országgyűlés fenntartás nélkül a kezére adta az ország kormányzását és igazgatását, valamint az ország szakrális szimbóluma, a Szent Korona is a tulajdonában volt. A nemzetközi események és Bethlen céljai azonban mindenképpen szükségessé tették, a királyi cím felvételét.

A legújabb kutatási eredmények alapján Bethlen célja ugyanis Magyarország helyzetének újraértelmezése az Oszmán Birodalom keretein belül, ami lehetőséget teremtett volna a zsitvatoroki béke újratárgyalására.¹⁸ Ennek érdekében igyekezett II. Ferdinánd legitimációját kétségbe vonni a magyar trónon, ugyanis elképzelése szerint a szultán a magyar királlyal és nem a német–római császárral kötött békét. Ha az ország új királyt választ és a szultán a korábbi békeszerződést továbbra is fenn kívánja tartani, akkor a békét az új királlyal is meg kell

¹⁶ Nagy L.: Bethlen Gábor, 182–199.

¹⁷ Erdély története 1606-tól 1830-ig. II. kötet. Szerkesztette: Makkai László – Szász Zoltán. Budapest, 1986. 666., valamint az országgyűlésről részletesebben beszél: *Stephanus Katona*: *Historica critica rerum Hungariae*. XI. XXX. Buda, 1794. 268–269.

¹⁸ Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. (1619–1621). In: Századok 144. (2011/4.) 970–972.

újíttani.¹⁹ A legváltozatosabb diplomáciai fogások alkalmazásával igyekezett ennek érdekében elérni, hogy megkapja a Porta támogatását a királyi cím megszerzésével és elismerésével kapcsolatban. Sikerült is kieszközölnie egy szultáni támogató levelet²⁰ (ún. *assecuratoria*-levelet), amely egyrészt az európai udvarok meggyőzése, másrészt pedig a magyar rendek támogatásának megszerzése miatt volt fontos a fejedelemnek. Részen erre támaszkodva a beszercebányai országgyűlésen, a konföderált országok követeinek jelenlétében, augusztus 25-én királlyá választották. A külpolitikai körülmények azonban egyre nehezebb helyzetbe hozták Bethlent. A csehek fehérhegyi veresége után a nyugati szövetség terve egyre reménytelenebbé vált és ezzel párhuzamosan a török segítségnyújtás is elmaradt. Az elhúzódó béketárgyalások 1621 decemberére értek véget, aminek eredményeként megkötötték a nikolsburgi békességet²¹, amelyben lemondani kényszerült a királyi címről és ezzel nagyszabású terveiről is. A kudarc okát Bethlen azonban nem a külpolitikai tényezők sikertelenségének tudta be elsősorban, hanem a magyarországi urak elpártolásának és a nemesség érdekeltenségének és hűtlenségének.²²

Bethlen 1622. január 6-án, Szokolcán, II. Ferdinánd pedig január 7-én Bécsben írta alá a nikolsburgi szerződés pontjait, aminek értelmében Bethlen lemondani kényszerült a királyi címről, vissza kellett szolgáltatnia a koronát az uralkodói jelvényekkel a törvényes király részére, valamint vissza kellett adnia az elfoglalt területeket minden jövedelmükkel együtt. Megtarthatott azonban hét felső-magyarországi vármegyét, Szatmárt a szatmári várral, Szabolcsot, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot, Szendrő kivételével és Abaújt Kassa városával, amely azonban csak a fejedelem élete tartamára szólt. A megyék az ország törvényeinek, bíraskodási ügyekben pedig a nádornak és az ország bíráinak maradtak az alárendeltségében. Az egyházi jószágok adományozásának jogát és a főkegyúri jogot a magyar király gyakorolhatta ezek után is. A fejedelem a magszakadás útján a koronára háruló, vagy a hűtlenség vétkében bűnösnek talált személyek jószágai felett rendelkezett adományozási joggal, amiről ki kellett kérnie a király jóváhagyását is.²³ Ezek a feltételek tehát *de jure* meglehetősen szűkre szabták a fejedelem birtoklási feltételeit és jelentős korlátokat állítottak Bethlen törekvéseinek. Mindez igaz a nikolsburgi békeség többi pontjára is, amit a fejedelem elfogadhatatlannak tartott.

Az 1619 és 1622 közé eső időszakban tehát Bethlen gyakorlatilag a teljes uralkodói joghatósággal tevékenykedett. Zemplén vármegyei adományozásai-

¹⁹ Papp S.: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 950–951.

²⁰ Papp S.: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 943.

²¹ Az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található másolaton (Litterae et epistolae originales. (LEO) 149.) *Pacificatio Niclisurgensi* megnevezés szerepel.

²² EOE VIII. 3.

²³ Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. Szerkesztette: Sinkovics István. Budapest, 1968. 446–455., valamint a békeokmány ELTE Egyetemi Könyvtár LEO. 149. 108–122.

ból²⁴ kitűnik, hogy ebben az időszakban leginkább a birtokadományozás dominált és elsősorban a zálogosítás, ami jövedelmi növelését célozta. A 16. század második felétől Európa szerte megfigyelhető jelenség a kezdeti kapitalizálódási folyamatok megindulása, amelyeknek számos gazdasági, társadalmi és katonai hatásai is voltak.²⁵ A centralizált államhatalom kialakulása és a központi adóztatás rendszerének kifejlődése kölcsönösen csiszolták egymást és lehetővé tették az állandó zsoldos hadseregek megjelenését. A Habsburg monarchia és ezen belül Erdély gazdasági és társadalmi viszonyai azonban jóval fejletlenebbek voltak a nyugat-európai államokétól. Ennek ellenére Bethlen Gábor erdélyi hadserege mégis jelentős katonai tényezőnek számított a harminc éves háborúban, amelynek gerincét egy rendektől független zsoldosereg alkotta, aminek fenntartási költségei egyes becslések szerint békés évben megközelítették az 500 000, háborús évben pedig akár az 1 000 000 forintot.²⁶

Ismert Bethlen Gábor merkantil jellegű gazdaságpolitikája, amit már fejedelmi székfoglalásától igyekezett következetesen kivitelezni. Erdélyi uralkodásának első néhány évében elsősorban a szétzilált államapparátus rendbehozatalán és a fiscus javainak visszaszerzésén munkálkodott, majd az 1615-ös birtoktörvénnyel sikerült megtörnie a nagybirtokos nemesség ellenállását és a birtokvisszavételekkel igen komoly mértékben növelnie a fejedelmi bevételeket és a fejedelmi hatalmat.²⁷ Ezzel párhuzamosan a bányászat és a kereskedelem szabályozásával, privilégiumok adományozásával és monopóliumok felállításával egy merkantil jellegű gazdasági rendszer alapjait építette ki Erdélyben, amely biztosította számára egy zsoldos sereg felállításának anyagi alapjait. Hosszabb távú fenntartásához azonban további forrásokat is be kellett vonnia. Első hadjáratának megindítása, a fejedelmi majd királyi cím megszerzése lehetővé tette számára a magyarországi adók és rendkívüli jövedelmek igénybe vételét. Az adók beszedése azonban jóval nehezebben ment, mint azt a fejedelem Erdélyben megszokta. Az adóbeszedés folyamata leggyakrabban már az adóbeszedők ellenállásán megakadt, de nemesség egy része nem is volt hajlandó áldozatokat hozni a fejedelem, előttük ismeretlen terveinek támogatására. Hiába emelte fel Bethlen a hangját az előtte megjelent megyei követekre, hogy „...*mostan nem némettel vagyon dolgoztok, nem annak contribuáltok, hanem magatoknak...*”²⁸, ennek ellenére Ung és Ugocsa megye küldöttei 1620 tavaszán a kassai gyűlésen megtagadták az adófizetést.²⁹

²⁴ Lásd a mellékletben.

²⁵ Pach Zsigmond Pál: Európa a 16–17. században. In: Történelmi Szemle, 1979/2. 314.

²⁶ Czigány István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. In: Hadtörténelmi Közlemények 1981/4. 533–534, 535.

²⁷ Mráz Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok 88. (1953/ 4) 512–564.

²⁸ Galantai gróf Esterházy Miklós Magyarország nádora. I. kötet. (1582–1622) Szerkesztette: Szalay László. Pest, 1863. 133.

²⁹ Nagy L.: Bethlen Gábor, 207.

Jelentősebb bevételei származtak azonban a rendkívüli jövedelmekből, ezen belül is egyes magyarországi birtokok elzálogosításából és a tizedek adományozásából. Az 1615-ös erdélyi birtoktörvény eredményei ekkora már gyakorlati példával szolgálhattak Bethlennek, hogy a birtokviszonyok megbolygatásával milyen gazdasági és társadalmi változások generálhatóak és az ebből származó gazdasági haszon hogyan hasznosítható legeredményesebben. Bethlen magyarországi politikája azonban lényeges elemiben eltér az Erdélyben alkalmazott irányelvektől. Ezek főbb vonásait a fejedelem királyi könyvei, a Liber Regiusok adatai alapján Zemplén vármegye példáján igyekszem körvonalazni.³⁰ Zemplén több szempontból is Felső-Magyarország egyik legfontosabb vármegyéje volt. Zemplén megye területén feküdt (a) Hegyalja központjában a tokaji vár, amely az Erdély felé vezető út fontos tiszai átkelőhelyét őrizte, gazdasági szempontból pedig kiemelt szerepet töltött be, ezért folyamatosan a csatározások középpontjában állt. A megye területén futott több kereskedelmi útvonal is, úgy mint a Tokajon, Tállyán, Boldogkőn át Kassára tartó, valamint a Tokaj, Patak, Újhely, Terebes, Homonna útvonal, amely a Lengyelország felé folyó kereskedelem lebonyolításában volt kiemelkedő fontosságú.³¹

Bethlen az elfoglalt területeken legelőször a katolikus klérus és a Ferdinándhoz hű maradt nemesek birtokait foglalta le. Zemplén vármegyében a legfontosabb ilyen birtok Homonnai Drugeth György homonnai uradalma, ami a megye legnagyobb uradalma volt, de országos viszonylatban sem számított kicsinek. A homonnai uradalom a megye északkeleti részén, Homonna központtal, Barkó és Jeszenő várakkal, keletre az ungi határig, nyugat felé pedig Zsablónáig terjedt és közel 60 települést ölelt fel. Délen Zemplén várát és a hozzá kapcsolódó néhány települést, illetve Vásárhely körül négy falut birtokolt a család.³² Néhány kisebb adományt leszámítva a hatalmas birtoktestet nem adományozta el a fejedelem, hanem kezdetben a tokaji tiszttartónak, majd a tiszántúli fejedelmi jószágok prefektusának rendelte alá.³³ Az uradalom eladományozása ugyan jelentős hasznot hozott volna Bethlennek, azonban csupán egyszeri bevételt jelentett volna és ezáltal elesett volna a nagybirtokon végzett árutermelés javaitól és hasznától.³⁴ A nikolsburgi szerződés külön pontban rendelkezik, ennek az uradalomnak a visszaadásáról az időközben meghal főúr árvái számára.³⁵ Drugeth Györgyöt 1620. novemberi támadása után, amely során javarészt Zemplén és ezen belül saját

³⁰ Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (MOL F1) és a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára–Protocolla, librii et styliionaria (MOL F 15) Erdélyi Királyi Könyvek 1–2–3. Arcanum CD-ROM. Budapest, 2002–2004. (Továbbiakban: LR)

³¹ *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Budapest, 1980. 41.

³² MOL E 158 Connumeraciones Portarum. LVIII. kötet. valamint a birtokviszonyok előzményeire lásd: *Csánky Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890.

³³ MOL E 270. Bethleniana. 1621. május 13.

³⁴ *Mráz V.*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, 538.

³⁵ Sinkovics I., 1968. 450.

birtokait is pusztította lengyel zsoldoseregével, vármegyéje áruháza nyilvánította, száműzte és megfosztotta főispáni méltóságától, amit a beszercebányai országgyűlés törvényerőre is emelt. A főúr azonban ezt már nem érte meg, ugyanis 1620. július 11-én egy lengyelországi jezsuita rendházban befejezte küzdelmes életét.³⁶ Özvegye, Nádasdy Katalin azonban kivárta a megfelelő alkalmat és a nikolsburgi végzés birtokait érintő részének fegyveres erővel akart érvényt szerezni. 1622 márciusának végén kozák csapatok törtek Homonnára, ahol Rákóczi János néhány szolgáját el is fogták, eredményt azonban nem értek el.³⁷ Ezt követően Bethlen jobbnak látta a birtokok katonai biztosítását, ezért Homonnát örök-birtokként eladományozta Szentpéteri István lovaskapitányának. Az özvegy azonban tovább folytatta az agitációt aminek eredményeként az 1625. évi magyar országgyűlésen törvényben is elrendelték a birtokok visszaadását, amit a fejedelem figyelmen kívül hagyott és csak halála után kerültek vissza a birtokok a család tulajdonába.³⁸

A tokaji uradalom stratégiai fontosságú fekvése és gazdasági jelentősége miatt szintén rendkívül fontos volt a fejedelem számára. Ezzel Bethlen egy évtizedek óta folyó versengésbe avatkozott be, és helyezett nyugvópontra, amely a Felső-Tisza vidék arisztokratái között folyt a hegyaljai borkereskedelem monopóliumáért és a bortermelő vidék egy kézben való egyesítéséért.³⁹ Ezzel az érintett főurak, leginkább Esterházy Miklós és a Rákócziak törekvéseinek szabott gátat.

1621-től megszaporodtak a kisebb zálogolások, amelyeknek célja a közvetlen pénzszerzés volt. Ilyen volt az egykori jezsuita birtok, Nagykemence elzálogosítása Rákóczi János részére, vagy Nagyberzevice Palaticz Jánosnak, Ibrany de Vaja Mihály Zsadányt kapta zálogba 1000 forintért,⁴⁰ de a felsorolást hosszan lehetne folytatni.⁴¹ Sok esetben a katonák elmaradt zsoldját, vagy egy-egy tisztjének salláriumát nem készpénzben fizette ki a fejedelem, hanem egy-egy település egy, vagy több éves inscriptiójával, vagy tizedek hasonló átadásával. Bornemissza János még 1621-ben az Érsekújvár melletti táborban kapta meg Bethlentől, mint választott királytól felségárulás miatt Hetey Andrásról elvett Karna nevű birtokát. 1624-ben Erdélyi András, aki néhány lovas katonájával szolgált

³⁶ *Szirmay Antal*: Notitia Historica comitatus Zempleniensis. Budae, 1804. 151–152. A könyv fordítása és részletekben történő közlése az Adalékok Zemplén-megye Történetéhez 1896–1902. évfolyamainak számaiban. 1900. évf. 170–171. (Továbbiakban: AZT)

³⁷ Szilágyi S., 1879. 370–372. Bethlen Gábor levele Nádasdy Katához 1622. július 16-án.

³⁸ 1625: 44. tc. In: *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytar, 1608–1657. Fordították és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1900. 262.

³⁹ *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Budapest, 1954. 11.

⁴⁰ LR 15. kötet. 31–31b

⁴¹ Lásd: mellékelt táblázat

Bethlen második hadjárataiban Bezzeg falu határában kapott a saját és emberei ellátására alkalmas birtokrészt.⁴²

Bethlen Gábor Felső-Magyarországon meghagyta a kamarai szervezetet a jövedelmek igazgatására, csak a személyek nagy részét cserélte le saját embereivel. Már első hadjárata alatt, gyakorlatilag Kassa elfoglalásával egy időben, 1619 szeptemberének végén megindította működését az általa ellenőrzött Kassai Kamara.⁴³

1622 után a birtokadományozásokban egy törés vehető észre. A királyi cím elvesztése megingatta Bethlen uralkodói tekintélyét és szinte megszűnt a birtokadományozási tevékenysége. Bethlen gubernációja ugyan fennállt a fennhatósága alatt maradt területeken, de csak ideiglenes jelleggel, ami halála után ismét a magyar királyra szállt. Maga ez a tény elég volt, hogy aláassa Bethlen uralkodói tekintélyét, a nemességet pedig óvatosabbá tette. A nikolsburgi békekötése utáni hónapokban az újhelyi harmincados olyan jelentéseket tett, hogy az emberek heréli királynak, zöld kártyakirálynak és ehhez hasonlóknak gúnyolják Bethlent.⁴⁴ A birtokadományozási joga tehát fennmaradt, de a tőle kapott adományok közel sem voltak biztosítva a halála utáni időszakra.

Ezt tetézte az 1622. évi soproni országgyűlés, amit II. Ferdinánd a nikolsburgi békekötés törvénybe iktatása miatt hívott össze. Ezen az országgyűlésen, ahol ismét túlsúlyba kerültek a katolikus rendek, kimondták Bethlen adományainak semmisségét, és az 1619 júliusától kezdődő időszakban eladományozott jószágok azonnali visszaadását azokon a területeken is, amelyek a fejedelem fennhatósága alá kerültek.⁴⁵ Bethlen erre válaszul összehívta a hét vármegye rendeit Kassára és kijelentette előttük, hogy plenaria jurisdictionot, vagyis teljes joghatóságot kapott a hét vármegyét illetően, ami minden szubjekciót kirekeszt még a magyar országgyűlés részéről is.⁴⁶ Olyan jogsérelemnek értékelte ezt a lépést, amit második, 1623-as hadjárata megindításának egyik fő okaként említ.

Nem meglepő tehát, hogy Bethlen figyelme ezeket követően inkább a gazdasági jellegű intézkedések felé fordultak. Zemplén vármegyében kulcsszerepet kapott ezzel kapcsolatban a tokaji uradalom. Tokajt személyes adományként kapta meg a fejedelem, ami fölött végrendelkezési joga is volt, így az ehhez kapcsolódó adományok is nagyobb eséllyel érvényben maradtak halála után is. A Hegyaljáról Lengyelország felé folyó borkereskedelem az egyik legnagyobb jövedelmet biztosító gazdasági ágazat volt ekkor a Magyar Királyságban. Ennek ellenőrzésére Bethlen nagy gondot fordított és minden eszközzel igyekezett a

⁴² LR. 18. kötet. 22b–23.

⁴³ *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár 1567–1813. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 7. Budapest, 1990. 61–62.

⁴⁴ *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György, 45.

⁴⁵ 1622:5–11. tc. In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1608–1657. 185–191.

⁴⁶ Történelmi Tár, 1879. 451.

Drugethek által kialakított csempész utakat felszámolni, amiken ruténok szállították a hegyaljai bort Lengyelországba az vámhelyek megkerülésével.⁴⁷ Igaz ugyan, hogy Bethlen Gábor és a lengyel uralkodó, III. Zsigmond kapcsolata közel sem nevezhető barátinak, a vámnaplókban ennek ellenére nem tapasztalható visszaesés a borexportban.⁴⁸ A szőlők utáni adómentesség és a kereskedelmi forgalom vámmentességét biztosító adomány, tehát jóval kedvezőbbnek bizonyulhatott Bethlentől, mint egy estleges birtokadomány. Ezt egyértelműen bizonyítják az adományozások is.

A birtokadományban részesült személyek között legnagyobb számban Bethlen Gábor igazgatásának és adminisztrációjának vezető tisztségviselőit fedezhetjük fel. Bélavári Dávid a már említett kassai kamara elnöke, Berzeviczi András, Palaticz János kamarai tanácsosok, Rákóczi János a kamarai tanácsosságon kívül a fejedelem felső-magyarországi főadószedője, Bornemissza János egy ideig felső-magyarországi főkapitány, Zaránd vármegyei főispán.⁴⁹

A névsorban kitűnik Alaghy Menyhért neve is, aki 1623-ban megerősítést nyert Bethlentől a Zemplén vármegyében fekvő pácini uradalmára. Tisztségeit tekintve Zemplén megye főispánja és Bethlen Gábor tanácsosa volt. Pályafutása azonban erősen a Habsburg uralkodókhoz kötődik. Azok közé a 16–17. század fordulóján felemelkedett személyekhez tartozik, ahová például az Esterházy Miklós, Illésházy István vagy Pálffy Pál is, akik köznemesi sorból emelkedtek bárói rangra és rövid idő alatt hatalmas ívet vett hivatali karrierjük és az ország legfőbb méltóságaiba jutottak.⁵⁰

Alaghy Menyhét családjának utolsó férfi tagja, aki már kizárólag katolikus neveltetésben részesült. Bocskai szabadságharca alatt végig kitartott a király pártján, majd jelentős szerepet játszott II. Mátyás trónra segítésében. Hűségéért 1613 május 12-én bárói rangot nyert.⁵¹ Még ebben az évtizedben házasságával jelentős birtokokhoz jutott és 1618-ban királyi főajtónálló mesterré nevezték ki. Bethlen hadjárata alatt azonban választhatott a királyhűség és a birtokai között. A főúr utóbbiak mellett döntött és Bethlen hívévé vált. Alighanem elnyerhette a fejedelem bizalmát, ugyanis főtanácsosává és 1621-ben Zemplén vármegye főispánjává nevezte ki. Beiktatása azonban már csak a nikolsburgi békeség megkötése után történt meg, 1622 szeptemberében ahol nagy számban vettek részt a

⁴⁷ *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Fejezetek a magyar kereskedelem történetéből. Kassa. 1944. 247.

⁴⁸ Ua. 249.

⁴⁹ *Fallenbüchl Zoltán*: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. In: Levéltári Közlemények, 38. (1967/2.) 220.

⁵⁰ *Pálffy Géza*: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Századok 143. (2009/4.) 858–866.

⁵¹ *Szabó András*: Republica litteraria. Irodalmi- és művelődéstörténeti tanulmányok a humanizmus korából. Budapest, 1999. 187–210. (Továbbiakban: Szabó, 1999.)

felső-magyarországi arisztokráciája tagjai is, úgy mint Rákóczi György, Thurzó Szaniszló, Széchy György, Forgách Zsigmond és Melith György. Ezzel valószínűleg szimpátiájuknak és személyes támogatásuknak adtak hangot Alaghy Menyhért főispáni hatalomra kerülésével és politikai vonalvezetésével kapcsolatban.⁵²

Az 1623. év eseményei és Bethlen újabb támadásának megindítása azonban a fejedelem ellen fordította a főurat és hamarosan ismét Ferdinánd hívei között találjuk. Az 1625. évi országgyűlésen a nádorrá választott Esterházy helyett őt nevezték ki országbíróvá, majd Bethlen 1626 márciusi, kassai esküvőjén pedig már, mint Ferdinánd képviselője vett részt.⁵³

Alaghy Menyhért példája nem egyedülálló jelenség. 1622 után a felső-magyarországi arisztokrácia, Rákóczy György kivételével visszatért Ferdinánd pártjára és politikailag elszigetelődtek Bethlentől és a neki átengedett országrésztől. Bethlen azonban szilárdan kézben tartotta a nikolsburgi békeség megkötése után is azokat az uralkodói jogokat, amelyekkel politikai támogatottság nélkül is biztosíthatta uralmát a hét vármegyében.

Zemplén vármegyei adományozásai példáján megállapítható, hogy nem fogott a birtokviszonyok drasztikus átalakításába, mint tette azt 1613–15 között a partiumi vármegyékben. A nagy uradalmakat, mint a tokaji és homonnai, saját kezelésben tartotta és csak a legközelebbi embereinek adományozott csekély birtokokat, vagy kiváltságokat.

Bethlen Gábor befolyása azonban így is túlsúlyra jutott Magyarország keleti felének gazdasági és politikai életében a királyi cím elvesztése ellenére is.

⁵² AZT, 1900. 205.

⁵³ Szabó A.: *Respublica litteraria*, 206.

Melléklet

Adományozás időpontja	Adományozás jellege	Adomány	Adományozott
1620.04.26	zálog	Nagykemencze	Rákóczi János
1621.05.02	adó és vámmentesség, papi kiváltság	Tokaji uradalom szőlője	Tardy György, abaúji esperes
1621.06.01	birtokadomány	Nagyberzevicze	Palaticz János, Berzeviczi András
1621.07.12	zálog/hűtlenség	Karna	Bornemissza de Abos János
1621.10.19	zálog	Kisfalud	Pettneházy István zarándi főispán, főkapitány,
1621.11.20	zálog	Garam kastély, Garam, Ujlak, Kaso	Várday Katalin
1622.02.16	birtokadomány	Homonna	Szentpéteri István
1622.03.22	adó és vámmentesség, nemes telek	Liszka, Sajgo	Liszikai Jakab Deák
1622.05.20	nemes telek és szőlő	Tokaj környéki szőlők	Alvinczi Péter
1622.07.01	adó és vámmentesség	tokaji szőlők	Varanay András kassai főbíró
1622.10.25	adó	Bodrogkeresztúr szőlő	Hoffmann György
1623.03.06	birtokmegegerősítés	Monak, Laczon, Tarcsa, Szada	Monaki de Monaki Miklós lányai Anna és Erzsébet
1623.06.23	birtokmegegerősítés	Regéc–Tállya–Páczin birtoktest	Alaghy de Bekény Menyhért
1624. 05.25	zálog	Bezzegh	Erdély András
1624.01.09	adó és vámmentesség		Kürthi de Kisudvarnok György
1624.02.09	birtokadomány/jószágvesztés	Krucsin	Kun de Trujon Ferenc udvari familiáris
1624.04.25	tizedadomány,	LR. 14. k. 16b–17	Nyári de Bedegh István tanácsos
1625.06.10	zálog	Zsadány	Ibrány de Vaja Mihály
1626.03.31	adómentesség	Tokaji uradalom	Tucz Mihály a kassai fegyvertár prefektusa
1626.04.01	adómentesség	Tokaji szőlők	Tucz Mihály a kassai fegyvertár prefektusa
1627.06.14	adómentesség	Tokaj	Szalai János tokaji várnagy
1627.06.16	adó és vámmentesség	Bodrogkeresztúr szőlő	Debrőczeni de Tokai István
1627.10.05	vámmentesség	Tokaji borra	Szikszai Mátyás tokaji udavarbíró és neje
1628.09.19	adó és vámmentesség	Tarczal–felső utca	Zombori Péter deák, felesége és fia
1629.10.19	birtokadomány	Tarczal	Bélavári Dávid, Kassai kamarai prefektus